

R. Maister: Kraški piloti

Vi večni hrastovi piloti,
ki kažete v lagunah pot,
da mrak krmarja ne premoti
in brod ne sede mu na prod —
od kod?

Iz zemlje trepetlike in cipres
tak grčav ne poganja les.
Kaj ne: vas Benečan za hlodom hlod
tam s Krasa zvlekel je v svoj skrivni mokri kot?
Ste zrasli ob devinski skali?
Ste v Črnem Hribu, na Grmadi stali?

Vse eno kje — če tam, če tod —
saj Kras je Kras!... Starine ve častite:
stoletja vam je burja prsi klala,
stoletja glodal val stopala,
stoletja oblastni dož vam bil gospod —
pobral je doža čas, požel za rodom rod,
svetèga Marka ladje so razbite,
a vi, leseni Kraševci — stojite!

In — živi kraški vi piloti,
držite trdno, kakor hrast z Grmade?
In v skalah vaši sokoliči? — Se godé?
Imajo stara gnezda radi?
Jim krempeljčki in kljunčki se ostré?
In stezajo in vadijo peroti,
da bodo švigali čez mračna tla
— od Nanosa do Jadrana —
in vikali: «Bo svit... bo svit... svit svit!

B. Borko: Borisav Stanković

Zvidika zapadnjaka, ki se je naveličal umotvorov sodobne
čedalje bolj izkonstruirane, umstvene in ritmu prirodnega
življenja odtujene književnosti, utegne biti Balkan eno iz-
med onih evropskih zakotij, kjer ima instinkt še prosta pota in
kjer človek ni mehanizem s točno premišljeno socialno in inte-
lektualno funkcijo, marveč bitje iz mesa in krvi. Zato se sve-
tovna književnost nadeja od balkanskih literatur izvernih, svoje-

vrstnih produktov, kakor jih daje n. pr. Rusija ali posebej v angleški literaturi Irska, dežele, kjer se še očituje rasni primitivizem. Dosihmal so se take nadeje kaj redko izpolnile; medtem ko se narodi z daleko manjšo izvirnostjo, a z večjo inteligenco in z njihovim geografskim in političnim položajem se ujemajočo aktivnostjo, živahno uveljavljajo v evropski književnosti (n. pr. Skandinavci), leži na Balkancih še neka iztočna neokretnost in umetniška infantilnost. Vrhu tega ne predstavlja Balkan nič enotnega; njegove rase in plemena se še neprestano mešajo, trô druga ob drugo, izčrpavajo svojo silno vitaliteto v političnih bojih in v vojnah. Balkanske književnosti so še vrlo mlade in preveč zaverovane v avtoriteto svojih učiteljev; zato se prvinska sila mladih talentov često preveč stiska v tuje forme ali pa prehaja v drugo nasprotje: je premalo kultivirana, brez umetniške forme in ostaja neopažena. Zato v evropski književnosti še vedno ni balkanizma, kakor je n. pr. skandinavizem, ni umetniško izoblikovanega, kondenziranega, očiščenega balkanskega tipa. Brez dvoma pa ima balkanski element še močno kulturnotvorno silo, ki utegne oploditi zlasti književnost ter prisiliti zapadne narode, da asimilirajo vase tudi balkansko duševnost kot komponento evropske kulture.

Izmed mnogih sedanjih pisateljev na Balkanu je imel dne 22. oktobra t. l. v Belgradu umrli srbski pripovednik Borisav Stanković nemara največ pogojev, da stopi pred Evropo kot predstavitelj balkanizma. Njegovi spisi imajo na zunaj sicer izrazito regionalno barvo, vendar se že v takih, kakršni so kanili izpod Stankovićevega peresa, opažajo prve genijalne poteze do občloveške izraznosti povzdignjenega balkanskega tipa. Vsi slovstveniki, ki so se z njim pečali, so dognali v njegovih delih svojevrstno izvirnost in bujnost, sad močnega instinktivnega ustvarjanja in težnje po klasični enostavnosti srbske narodne poezije. To lastnost so imenovali ravnost. Najsi je rasa tako mogočen kulturni činitelj, kakor se je zdelo Gobineauju, H. S. Chamberlainu ali G. Le Bonu, ali je le ena izmed številnih komponent Tainovega miljeja, ali zgolj medel domislek romantiških sociologov, kakor trdi n. pr. L. Stein, je vendar v tej besedni lupini izraz neke spontanosti, ki daje umetnosti svojevrsten kolorit. V spisih Borisava Stankovića je bila ta barvitost večja nego v delih kateregakoli srbskega pripovednika. Po pravici je zapisal Jovan Skerlić, da je Stanković «najmočnejši pripovedniški talent, ki se je kedaj pojavil v srbski književnosti». Stanković pa je bil vendarle premalo kultiviran in dognan v konstrukciji in stilu svojih spisov,

da bi bil lahko zmagoslavno prodrl v Evropo; vzlic temu je njegov roman «Nečista krv» najsilnejši literarni izraz balkanizma, kar so jih dale dosihmal balkanske literature. Ta roman ima največ pogojev, da nasiti domišljijo zapadnjakov in njih naravno potrebo po svobodni, instinktivni, polni in slikoviti književnosti. Nedostaja pa mu poslednjih pogojev, ki dajejo močnemu delu trajno veljavo: je oblikovno šibak. In takšno je bilo vse ustvarjanje Bore Stankovića, ki se je pred mesecem, razgrizen v svoji notranjosti, neutešen in sam bolan od neke «nečiste krvi», umaknil pod krivuljasto črto sive balkanske zemlje.

Borisav Stanković se je rodil leta 1876. v Vranju. Roditelji so mu zgodaj umrli; nemara je to vplivalo, da je bil pozneje — kakor je sam zapisal v beležkah, namenjenih zagrebškemu izdajatelju «Nečiste krvi» Milanu Ogrizoviću, — «nepristupačnog temperamenta». Šolal se je v Vranju in v Nišu, v Beogradu pa je dovršil pravo. Vstopil je v državno službo, a je slabo napredoval, zakaj ljudje njegove vrste niso za elastično, z naglo se izpreminjajočim strankarsko-političnim aparatom tesno zvezano balkansko birokracijo. Bil je v službi prosvetnega ministrstva. Leto dni je preživel na državne stroške v Parizu. Med vojno se je udeležil umika čez Albanijo, a se je vrnil v Črno goro in pozneje po posredovanju svojih sarajevskih prijateljev v Belgrad. Tu je živel tudi po osvobojenju.

Čeprav na zunaj nedostopen, grčav in rezek človek, nekam nezaupljiv nasproti ljudem, hladen tudi nasproti književnikom in profesionalnim estetem, ni mogel pozabiti prizora, ko je prišel med vojno kot begunec v Dervento in so se okoli njega trli ondotni ljudje, da avtorju «Nečiste krvi» in «Koštane» ponudijo svojo pomoč. Vsi so ga zrlí «z očmi, polnimi sočutja in skrbi». To so mu bili najmilejši dnevi «književnih nagrad in lavorjevih vencev». — Stankovićev obraz pa je spominjal bolj na južno-srbski Balkan, kjer se mešajo rase, nego na šumadijski tip. Zdelo se je, kakor da bi bila na njem resignacija starega «hadžije», ki se iz mržnje nasproti novotarijam najrajši zapira v očetovsko kulo, da ondi sanjari o zašliih časih.

Stanković ni bil plodovit pisatelj. Delo mu je šlo težko izpod rok. Ni kakor Flaubert tehtal besed, poslušal kadence stavkov in mukoma brusil ritma; bolj nego besedno blagoglasje in oblikovna dognanost so ga zanimale slike, figure, plastične podobe, ki so se izmotavale kakor prividi iz nekih meglenih kolobarjev. Poslušal je s svojo genijalno introspekcijo muziko krvi, naraščanje in padanje strasti, podzavestno šumenje erotične sle, zdaj

jedva slišno kakor potok v tihem gozdu, zdaj bučeče liki hudournik. Hotel je dognati in fizično občutiti krvno dediščino prednikov, ne da bi se bil, kakor n. pr. Zola v «Le docteur Pascal», ukvarjal z literarnimi poizkusi patološkega hereditarizma. Zato imata kar dve Stankovićevi knjigi v naslovu kri: «Vrela krv» in «Nečista krv», pa tudi v vseh ostalih delih, zlasti v «Koštani» in «Tašani», je mnogo vroče dedne krvi, ki je sinonim za vso prekipévajočo rasnost in strastnost balkanskega človeka. Tako delo, polno notranjega doživljanja, večno nezadovoljivo spričo intenzivnosti in vitalitete tega, kar je občutil in medlosti besede, ki jo je vrgel na papir, ga je utrujalo in gibalo nad fragmenti. Tako je pisal skoraj dvajset let dva romana «Gazda Mladen» in «Pevci», a sta ostala oba fragmentarna, mestoma komaj načeta. Tudi dramo «Tašana» je dolgo pripravljala. «Nečisto krv» je pisal in izdajal v odlomkih; ko je imela iziti kot celota v zaključeni knjigi, jo je skrajšal. Sam pravi o tem v beležkah Ogrizoviću, da je skrajšal «zbog toga, što je roman bio prešao 16 tabaka, a ja se bojao, da ga ne ću moći platiti, t. j. da se ne će knjiga moći rasprodati, a najviše i zbog toga, što nisam hteo da čitaoc počne osećati pisca, kao što sam ja, kod toliko njih, osećao pri kraju romana...» Na splošno je bil tudi slab stilist kakor Dostojevskij; v njegovih spisih so na gosto posejani razni lokalizmi, zlasti turške besede, kar je v očeh povprečnega čitatelja iz severnejših krajev precejšen nedostatek, kakorkoli daje sicer spisom čar arhaičnih in eksotičnih stvari.

Jovan Skerlić pravi, da je Stanković enostranski pripovednik. «Pozna le ljubezen — strast, orientalsko zanosni ‚dert‘ in bolni ‚sevdah‘, ljubezen-nevihto, ljubezen-trpljenje, ljubezen-fatalnost, ‚božansko bolezen‘, ki so jo opisovali stari pisatelji in ki žge in uničuje.» (Skerlić, «Istorija nove srpske književnosti».) Toda prav ta enostranost je viden znak krepke osebnosti, ki je bila od začetka do konca zvesta svojemu notranjemu glasu. Od prve knjige povesti «Iz starih Jevangjelja» preko «Koštane» in «Božjih ljudi» do «Nečiste krvi» je Stanković eden in isti.* Njegov razvoj ni hodil po dolgih ovinkih, tudi ga niso prekinili vulkanski izbruhi, kakor n. pr. pri Strindbergu; njegova intenziteta raste in pada, toda linija je ista in nepretrgana. V tem pogledu je Stanković najbolj enotna pripovedniška osebnost v srbskem slovstvu.

* Izbrane Stankovićeve povesti je izdala leta 1902. «Srpska književna zadruga» s skupnim naslovom «Stari dani». «Koštana» je izšla prvič leta 1902. v Beogradu, a «Tašana» se je vprizorila letos. Tudi zbirka «Vrela krv» vsebuje že prej izdane povesti.

Njegovi prvi spisi niso imeli uspeha. Začel je pisati v času, ko je stala srbska proza v znamenju Lazarevičevih, Sremčevih in Veselinovičevih povesti. Cvela je kmečka novela in idila iz malih palank, povest iz uradniškega življenja in romantično slikanje srbske preteklosti. V Stankovičevi prozi se je pojavila težka, strastna erotika, ki je izzvenevala v melanholijo, kakor ciganska godba v obcestni krčmi ali sevdalinka v mesečini. Vrhu tega je Stanković odkril srbskemu pripovedništvu nov svet, patrijarhalno Vranje na srbsko-turški meji. Tu je bilo do malega vse tako kot nekoč; stari turško-moslimski red se je umikal počasi, korakoma novemu redu svobodne Srbije. Preko čez mejo so se lili sveži prilivi, a gesla «novega sveta», ki se je oblikoval v Beogradu, so prihajala semkaj oslABLJENA kakor daljni odmev. Hiše, šege in običaji, način življenja in dela, vse je bilo še pristno, «iz starine». V Vranju je bil tipičen Balkan. Trgovina ni poznala modernih prometnih sredstev, agrarni odnosi so bili neurejeni; govorili so se razni balkanski jeziki: srbski, turški, grški, albanški, romunski. Carigrad s svojim orientalskim sijajem je bil bližji od vseh centrov zapadne civilizacije. V skromno odmerjenih mejah se je nadaljeval epizodičen bizantski srednji vek. Ves zakopan v staro očetovsko tradicijo, dojemljiv za pustolovščine in sladostrastje, telesno zdrav, čeprav že malce raznežen, le formalno religiozen, trmoglav in lokav, nagnjen k primitivnemu esteticizmu, je očitoval vranjski meščanski živelj tisto rasnost, ki se je drugod že dokaj zabrisala. V tem primitivnem miljeju, kjer se je često oglašala godba potujočih ciganov, kjer so plesale ciganke divje ples, a ob nedeljah obujale «javorove gusle» epopejo kraljeviča Marka, je bil človek edino merilo vsega stvarstva. Priroda ni imela niti dekorativnega pomena zanj; ni je umel uživati. Zato so ljudje bili brez čuta za pejzaž, za kmečko idilo, za lepoto popotovanja. Življenje je nudilo pravo ugodje stoprav za štirimi stenami, v gorkih sobah z debelimi, pisanimi preprogami, pri obilnih jedačah, v družbi lepih, poželjivih žena, ki zapeljujejo s plesi, s strastnimi gibi in z ljubezenskim «dertom».

Iz tega sveta poteka Stankovičeva erotika, ki o nji pravi Jovan Dučić, da je «jedna velika ljubavna groznica». Tudi Stanković bi bil lahko odgovoril kakor Flaubert na vprašanje, kdo je gospa Bovaryjeva: «Mme Bovary, c'est moi.» Stankovičeva erotika je libidiozna, hkrati pa skrajno subjektivna, izraz nekih freudovskih zaostankov v podzavesti, ki se sproščajo stoprav v umetniškem ustvarjanju. Dragutin Prohaska trdi o nji, da je daleč od nemške sentimentalnosti, francoske pasije in ruske duševnosti;

najbližja je nemara stari dionizijski grški ekstazi. V prvih spisih čutimo zgolj njeno prihajanje, plaho kakor prhutanje ptičjih peroti; v formalno neuspeli, a nepozabno učinkoviti drami «Koštani» dobiva njen glas strastno pripovedovanje ciganskih gosli, v «Nečisti krvi» pa se pretvarja v pravi pravcati vihar strastnosti, ki se počasi, sunkoma izgublja v «Tašani».

K Stankovićevi popularnosti je mnogo pripomogla drama «Koštana», ki prvotno ni nikogar ogrela, deloma zbog predsodka, da je južnosrbska. Po Skerličevi ugodni kritiki in po novih, efektnih vprizoritvah je postala eden najbolj priljubljenih srbskih komadov. Kljub temu, da je bolj pesem ali novela nego drama, je v nji toliko čara in sile, da jo smatrajo za najbolj značilno srbsko odersko delo.

O najizrazitejšem Stankovićeve romanu «Nečista krv» se je primeroma mnogo pisalo, saj je ognjevito razblinil dvome o avtorjevi pripovedniški sili. Skerlič sodi o njem, da je «eden najboljših in najpopolnejših romanov v srbski književnosti», Milan Ogrizović trdi, da nimata ne srbska in ne hrvatska književnost «dublje i jače stvari», a Prohaska, omenjajoč njegove nedostatke, sklepa, da je delo «tako veliko i zahvatno, da zasjenjuje pogrješke i nepotpunosti».

V «Nečisti krvi» se je Stanković komaj dotaknil problema rodbinske degeneracije, ki bi ga lahko zaslutili po naslovu. Biološko-socialno stran je ostavil daleč v ozadju, ker ga je bolj zanimal problem rase v njenem neizogibnem razkroju. Dekadence ne povzročajo toliko hereditarni in bolezenski vplivi, kolikor mešanje in križanje z drugimi rasami. Ta problem je že sam na sebi najbližji balkanskemu človeku, saj pričujejo tudi običaji preprostega ljudstva, da je vprašanje krvnega mešanja vsekdar zanimalo prebivalstvo deželâ, ki so bile v teku stoletij torišče velikih migracij, prodiranja tujih plemen in otomanskega gospodstva. Stanković ne rešuje tega vprašanja kot človek, ki ima o njem kakršnokoli znanstveno tezo, marveč izključno kot umetnik, ki ga omamlja mogočni ritem življenskih sil, poezija spajanja različnih življev, relacija rodbinskih npravov, rasne odbranosti in ekonomskih interesov nasproti krvi. Zanima ga predvsem sila, s katero se pojavlja ta ali ona stvar; manj mu je mar nje kvalitativno vrednotenje. Zato je nanizal okoli centralne osebe svojega romana — Sofke — vse polno posameznih, skoraj zase obstoječih situacij, da se naslaja na njihovi pestrosti in bujnosti, ni pa docela izgradil v trdni kompoziciji in z velikim epičnim slogom romana propadajočih rodov. Sofka, potomka rasnega kri-

žanja v rodbini balkanskih kmečkih aristokratov, ga je tolikanj zanimala, da je izlil vanjo vse, kar se je bilo v njem nakopičilo, vso libidioznost svojih sanjarij, palečo ljubezen do stvari, ki minevajo, bolelost «sevdaha» in mračno melanholijo primitivnih balkanskih ras. Sofka ga je zanimala kot žena, a tudi kot produkt osredja, kot poslednja mladika odbranega, skrbno cepljenega drevesa, iz katere se je izcimil bohoten cvet in naposled zastrupljen, degeneriran sad.

Strme občudujemo pripovedniško silo Bore Stankovića, ko prebiramo «Nečisto krv». Čeprav je razpolagal z dokaj preprostimi tehničnimi sredstvi, je v nekaterih poglavjih prekosil vse dosedanje srbske pripovednike in napisal strani, ki po kompoziciji, sili in polnosti dejanja ter po plastični jasnosti oseb prekašajo Flauberta, Zolaja in Dostojevskega. Slikajoč mlado Sofko nas postavi v hišo njene rodbine, v napol srbski napol cincarski trgovsko-kmečki miljê, kjer vladajo stari običaji, star ponos in od rodu do rodu podedovana izročila. Podrobno opisuje razmere v hiši, nje slave in pojedine, nje elegantno odtujenost okolici, njene bele, skrbno negovane žene in sladostrastne moške. Sofkina mladost je podana s psihologijo, ki je po svojih sredstvih primitivna in enostavna, ki pa sega globoko v podzavest in prinaša iste rezultate kot psihoanaliza. Nenarejeno tragedijo te strastne, poželjive žene, ki naj bi rodila zal zarod, pa se v zadušljivem ozračju propadajočega doma speča z izvržki in poraja degenerirano deco, potapljajoč se počasi v topost in popolno propalost, sledimo od prvih libidioznih krčev dekliškega uterusa do onemoglosti pre zgodnjega staranja. Posamezna stanja te v r e l e ženske so opisana z globino Dostojevskega; med najlepše detajle spadajo med drugim opis poti v kopališče, konflikti z Markom, zlasti pa razpoloženje poročne noči, prebujenje dneva na koncu romana itd. Čeprav je avtor položil skoraj vso težo «Nečiste krvi» na Sofko, so tudi moške osebe podane s klasično silo, nad vse pa vstaja težak, prenasičen milje rasnega valovanja, milje, ki iz njega odseva čisto, umetniško balkanstvo.

Bora Stanković je ustvaril v Sofki ženo, čije lastnosti so s subjektivizmom pesniškega individualista na moč pretirane, ki pa stoji pred nami kot poosebljenje rasne sile, ki regenerira in degenerira Balĳan. To ni srbska, marveč balkanska žena, plod slovansko-grško-turških spojin, žena, ki stoji v ostrem nasprotju z ženo čistega dinarskega tipa, ženo srbske narodne pesmi, predvsem z materjo Jugovićeve. Zbog tega je Bora Stanković nemara največji umetnik cincarskega, tujerasnega elementa v srbstvu;

odtod njegov subjektivističen naturalizem, žarke barve in paleča erotika. Njegova proza je v resnici poezija, toda ne poezija zelenih šumadijskih tal in zdravega, delavnega ljudstva, marveč poezija južnosrbskega Krasa, macedonskih makovih polj z njih kontinentalno klimo, pesem napol turških mest in ubožnih vasi. To je poezija v srbstvu razkropljenih rasnih drobcev; rimskih kolonistov, bizantskih trgovcev, turških janičarjev, albanskih gorcev in ciganov. To ni naturalizem in ne realizem, ni evropsko občutje in umnost, to je svet zase, Balkan, veliki kotel, ki iz njega neprestano puhte sopare Vzhoda in Zahoda.

Stanković je zapustil za dobro knjigo povesti, ki imajo trajno vrednost, roman «Nečista krv» in dramo «Koštana»; ostali spisi bodo pozabljeni. Dramatik je bil šibak, kot pripovednik pa je za vedno obogatil srbsko književnost in vplival tudi na mlajše pisatelje.

Miran Jarc: Prizor iz pesnitve Vergerij

Slika: Soba praznote. Somrak. Na steni v ozadju visita velik trikotnik in šestilo — edini okras tega bivališča. V kotu miza s knjigami in listi.

Pri mizi sedi Kern, v rjavi obleki, srednjevelik, močan, okroglega obraza. Vstopi Vergerij, slok, slaboten, v črni suknji. Korak mu je truden.

V obrazu: boleost. Vse okolje: v sanjskost prelivajoča se resničnost.

Kern: Prišel si ... vendar ...

Vergerij: Da, prišel sem, Kern!

Kern: V veselje nam, bodočim tvojim bratom.

Le sédi. Sédi semkaj. Mrak ne moti.

Še bolj bo vsaka misel otipljiva.

Pač, trdovratnež si. Obotavlja je

si tehtal sebe: bi li, ne bi li

odzval se klicu mojemu? Seveda,

težko se je izmotati iz mrež

samoprevare in privzetih nauk.

Vergerij: Da, vem. Z menoj ... (se ozre na steno) Kaj vidim?

Kern: Kaj se čudiš?

Vergerij: Šestilo in trikotnik! Kaj, računstvo?!

Kern: Računstvo, da! Nisi se še sprijaznil

s števili, suženj lirskih teorij,

čestivec Platona in trubadurjev.

O, Pavel, spreobrnemo te v Savla.

Da, v Savla! Kaj? Narobe svet?

Strmiš? Ni prispodoba ti po volji?

Beseda je beseda. —